

В основі фраземи *хпертий як віре дерево* є найменування психічної ознаки людини. Вірим азивали покручене дерево, що росло біля води і на протязі. Під впливом природніх явищ (вітру, зди, сонця) стовбур дерева деформується. Така деревина є надзвичайно твердою і їй важко озрубати. Вперту людину, яку неможливо переконати, порівнювали з вірим деревом.

Фразема *п'ют як цигляне на висівски вівці* утворилася на базі анекдоту, який побутував у .Висова Горлицького повіту. Декілька п'яних жителів с.Цигла (тепер село на території Словаччини) аборгували висівському корчмареві. Борг обіцяли повернути вівцями, які ніби-то належали їм і аслися недалеко на луці. Та коли вони разом з корчмарем прийшли, щоб загнати овець у кошару, виявилось, що то були не вівці, а бузьки... Злякавшись людей, птахи знялися в небо, а цигляни мушені були віддати борг. Висов'яни кепкували з людей, які любили випити й ладні були за горілку біцяти будь-що: Тому про таких говорили: "*П'ют як цигляне на висівски вівці*".

Своєрідною є фразема *як бичом втяти*. Вона окреслює відчуття, емоційний, фізіологічний тан людини похилого віку, для якої прожиті роки видаються миттю. Різкий удар батоном ісоціюється з виміром життя: *роки пройшли як би бичом втял*.

Як підтверджують наведені приклади, компаративні фраземи містять у собі діалектичне ізаємозв'язані елементи наочно-почуттєвої й абстрактно-логічної розумової діяльності людини. В іьому і їхнє значення і своєрідність, бо заново відтворюють мовну картину світу шляхом іереосмислення вже існуючих у мові знаків.

ПІТЕРАТУРА:

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. — Харків, 1987.
2. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. В 2-х ч. — Ч.П. Чернівці, 1971.
3. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення. — Львів, 1994.
4. Потебня О.О. Думка й мова // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів, 1996.
5. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. — К., 1973.

Богдан Сотл

ДИСКУСІЇ ПРО ШЛЯХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

(90 ТІ РОКИ ХІХ СТ.)

Важливою для розвитку української літературної мови була дискусія між українськими вченими — вихідцями з різних регіонів України.

Обґрунтовуючи свої твердження філологічними аргументами, одні з них — мовознавці Східної України — досить категорично відстоювали пріоритетність цієї території в розвитку української мови. Культурні діячі Галичини були більш толерантними у своїх висловлюваннях. Вони були переконані, що й галицькі вчені залишили помітний слід у розвитку української мови.

Розпочалася дискусія статтею Б.Грінченка "Галицькі вірші", що була надрукована в газеті "Правда" 1891 року. Вчений, аналізуючи мову творів галицьких письменників, прийшов до висновку, що вона є недостатньо придатною стосовно лексики, граматичних форм, наголосу [1, 107]. Лексичний склад української мови зазнавав у Галичині впливу різних мов, зокрема польської, російської. Чимало було запозичень з церковнослов'янської, німецької, чеської та словацької мов. Окрім цього, на думку Б.Грінченка, українська мова тут попсована запозиченнями з народної мови, з якої "... хапали всякі галицькі та буковинські провінціали — і з Гуцульщини, і з Лемківщини, і з усюди" [1,107].

Зазнали впливу інших мов також і граматичні форми. Зупинимось лише на деяких із них, які наводить у своїй статті Б.Грінченко. Так, мовознавець акцентував свою увагу на вживанні поряд з літературними дієслівними формами *жити, живу, живеш* діалектних *жшо, жшеш*; чисто галицькими є займенникові форми *ме, мня, ему, му, ї, ю* тощо. Невластиві літературній українській мові дієприкметникові форми на *-ш(ий)* на зразок: *улетівший, вмерший* [2, 150-152].

Щодо наголосу, то, за переконанням Б.Грінченка, галичани вживали його не там, де вимагає мова, а там, де це потрібно авторові.

Учений радив галичанам повернутися до справжніх українських форм у мові, тобто очистити її від усіяких полонізмів, москалізмів та рутенізмів і в лексиці, і в граматичних формах, усі такі слова замінити українськими [2, 150-152]. Такий підхід до цього важливого питання сприятиме більшій єдності Галичини зі Східною Україною. Б.Грінченко розумів, що про єдність усіх земель українських повинні дбати не лише галичани, але й жителі Східної України, що й вони мусять чимось поступитися галичанам. А коли б українцям Росії заборонили писати так, як вони пишуть, то, резюмував він, "ми — і хвилини не вагаючись — почали б писати такою мовою, якою тепер пишуть автори галицьких віршів, знаючи, що хоча вона й не зовсім відповідає нашим смакам, ... але все ж вона нам своє, рідне" [3, 476].

Отож, Б.Грінченко висловив думки, що спонукали мовознавців до дискусії про українську літературну мову. Однак ця полеміка вже мала зовсім інший напрямок. На відміну від мовознавців російського спрямування, Б.Грінченко не заперечував самостійності української мови, а лише висловлював свої погляди на шляхи та перспективи її розвитку.

Висловлені ним думки були неоднозначне сприйняті вченими поділеної Збручем України, що й знайшло своє відображення у пресі.

На критичні зауваження Чайченка (псевдонім Б.Грінченка) зразу ж відгукнувся І.Франко, надрукувавши у львівському журналі "Зоря" (1891р.) статтю "Говоримо про вовка — скажімо і за вовка", її поява була зумовлена не бажанням захистити галицькі вірші, оскільки автор добре знав їх якість, а намаганням сприяти порозумінню між галичанами та східними українцями щодо мовних питань, що наблизило б до "будущої єдності і одноцільності нашої літературної мови" [4, 171]. Проаналізувавши погляди Б.Грінченка, І.Франко зробив висновок, що немає жодної необхідності усувати з української мови слова тільки тому, що вони вживаються в польській, російській та інших слов'янських мовах. І.Франко вважав, що "головною хвилюючою" Б.Грінченка є не подробиці, про які він пише, а "загальний погляд на розвій нашої мови" [4, 174]. Послугуючись словником Є.Желехівського, творами Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка, галичанин, на відміну від східного українця, був переконаний, що такі слова, як *невіста*, *еєстальки*, *звук*, *коруна*, *стрільба*, *поговор* тощо мають право на існування в українській мові [4, 171-172].

Своє розуміння цієї проблеми висловив відомий галицький мовознавець І.Верхратський, надрукувавши на сторінках галицької газети "Зоря" статті під назвою "В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду" та "Замітки язикові". І.Верхратський був упевнений, що Б.Грінченко керувало не бажання шкодити розвиткові мови, а "велика ревність і занадто велика певність у доброті свого вчинку" [5, 2]. І.Верхратський, як і Б.Грінченко, розумів, що мова народу не є єдиним добром, однак, разом із тим, визнавав мову за найважливішу ознаку народу. Її втрата призводить до руйнування національної самобутності, асиміляції одного народу іншим. "У мові майже весь виявляється чоловік, тому, хто ображає мову народню, той ображає святощі народні, ображає весь народ" [2, 154].

Обставини, серед яких розвивалася українська літературна мова, були вкрай несприятливі, адже не було ні меценатів, ні заможної інтелігенції, зрештою, не було й українських інституцій. Тому й не дивно, що вона була занедбана, вищі верстви нею не послугувались. Збереглася українська мова лише серед простого народу, тому й зовсім не випадково радив І.Верхратський переймати мову від нього. Мовознавець розумів, що при виробленні української літературної мови, як і будь-якої іншої, потрібно взяти за основу якесь одне наріччя. Погодившись з думкою Б.Грінченка, що таким наріччям може бути "українське наріччя", оскільки його "... форми суть легко всім нам доступні", а багато з них "уживаються і у люду галицького", вчений все-таки наполягав на охопленні лексичного запасу тих територій, де вживалася українська мова: "... всі слова над Пслем, Сулою, Дністром, Бугом, Серетом, Сяном, Попрадом, всі слова збираєм і вибираєм з них тое, що найпринагідніше до языка літературного" [5, 3]. На думку І.Верхратського, жодне європейське наріччя, живучи в устах народу, не ставало літературною мовою без критики.

І.Верхратський розумів, що не лише народна мова повинна лягти в основу мови літературної. Велику роль повинна була відіграти творчість українських письменників, серед яких він називав І.Котляревського, Г.Квітку-Основ'яненка, Т.Шевченка, Марка Вовчка, у творах яких мова і життя

українського народу "відбиваються, як у чистому дзеркалі", чого не можна говорити про твори новіших українських письменників, що вимагають "під зглядом язиковим зоркого критичного ума" [5, 3].

Не кожне народне слово повинно увійти до літературної мови. Як чужі для української фонетики І.Верхратський відкидав слова *дзісь, дзісяки*, замість яких пропонував уживати *нині, сьогодні, днесь* [5, 3]. Разом з тим він, заперечуючи Б.Грінченкові, вважав слова *звук, звучний, звучати* цілком придатними для літературної мови, а такі лексеми, як *стрільба, не ручу, благати, кришталь, невіста* тощо — українськими. Зокрема І.Верхратський переконував свого опонента, що слово *невіста* не є польським, а вживалося воно навіть у творах Марка Вовчка. Більше того, у Галичині побутують утворені від нього слова *невістця, невістуля, невістка*. Та й, зрештою, трактування цього слова галицьким свідчить про його "малоруське" походження [5, 3].

І.Верхратський погоджувався з поглядами багатьох учених, зокрема М.Ліколиченка, на українську літературу як на єдину, неподільну, оскільки в творах Котляревського, піснях Т.Шевченка є цілі речення, "котрі живуть в устах нашого люду над Дністром". Визначаючи пріоритетність Великої України у витворенні літературної мови, мовознавець намагався, відстоюючи наукову істину, не применшувати ролі західноукраїнських діячів культури, освіти в цьому важливому питанні.

І.Верхратський акцентував свою увагу на намаганні галичан виробляти єдину українську літературну мову. Вони прагнули послуговуватися лексичним надбанням усіх наріч України, тому в Галичині нагромадився цінний мовний матеріал, що може не лише збагатити український словниковий запас, але й стати набутокм інших слов'янських мов. Східноукраїнські вчені, навпаки, визнавали лише свої наріччя, заперечуючи роль Галичини у творенні літературної мови.

Як наслідок клопіткої праці галичан на ниві мовотворення у них, за переконанням І.Верхратського, наукова термінологія розвинута краще. У Галичині випущені підручники для шкіл "... людських, виділових, гімназійних". На університетських кафедрах, хоч і нечисленних, вироблялася юридична, мово- та літературознавча термінологія [5, 2].

Свої роздуми про українську літературну мову І.Верхратський продовжив у статті "Замітки язикові", що була надрукована цього ж року в часописі "Зоря". Він, як і Чайченко, переконаний, що у виробленні єдиної літературної мови необхідно спиратися на всі наріччя. Треба наполегливіше збирати між народом мовний матеріал у різних сторонах, адже при багатшій синоніміці легше віднайти необхідний термін.

І.Верхратський також погоджувався з Чайченком стосовно того, що на Великій Україні література в народнім напрямі могла розвиватися швидше, а культурні обставини Великої України відмінні від культурних обставин Галичини. Однак і в самій Росії ті не є однорідними, наприклад, в Київщині і на Підліссю. Ще різкіше виступають ті різниці Австрії в Галичині, на Буковині та Угорській Русі, тому не можна тими самими критеріями оцінювати просвітні змагання в різних сторонах України [6, 2].

Свідченням впливу Великої України на мову Галичини, за І.Верхратським, є те, що тут не вживаються у літературі місцеві форми на зразок *тиєнище, ек, євір, цюс, цюбис, водов, ногов* тощо [6, 2]. Однак, на його думку, процес вироблення єдиних мовних форм відбувається односторонньо: якщо галичани поважають і шанують письменників східноукраїнських, то на Великій Україні через "кілька незначних нарічевих одмін" твори письменників з Галичини не сприймають.

Учений переконаний, що відмінності у мові трапляються навіть і на невеликій території. Як приклад він порівнював наріччя лемківське з бойківським чи гуцульським. Однак вони не є такими значними, щоб при бажанні не могли засвоїтися носіями мови. Навпаки, така розмаїтість говорів української мови, за Верхратським, сприятиме її розвиткові, підніме її на чільне місце серед інших європейських мов.

Проте не лише представникам Великої України є незрозумілими певні лексеми галичан. У творах наддніпрянських письменників є чимало слів, що вживаються у Галичині з іншим значенням. І.Верхратський цитував рядок з твору Т.Шевченка: "А з коріння тихо, любо, зелені паростки ростуть", де, на його думку, слово *тихо* необхідно замінити на *поволі*. Такі ж лексеми є і в "Енеїді" І.Котляревського, повісті "Пархімове снідання" Г.Квітки-Основ'яненка.

Отож, підсумовував мовознавець, годі задля кількох слів, котрі можуть бути перешкодою в наших обставинах, губити головну мету — творення єдиної літературної мови [6, 3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Чайченко. Галицькі вірпгі // "Правда". Серпень — 1891.
2. Чайченко. Галицькі вірші // "Правда". Вересень — 1891.
3. Чайченко. Додаток до замітки. Галицькі вірші // "Зоря" — 1891.
4. Франко І. Говоримо про вовка — скажімо і за вовка // Твори. Т. 8. — К.
5. Верхратський І. В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського народу // "Зоря". Квітень — 1892.
6. Верхратський І. Замітки язикові // "Зоря". 4.22. — 1892.

Галина Груць ПИТАННЯ РІДНОЇ МОВИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.

РУСОВОЇ

*Велике слово — школа! Це скарб найкращий
кожного народу, це ключ золотий, що розмикає
пути невідомості, це шлях до волі, до добробуту.
У вселюдській житті тільки той народ і бере
перемогу, який має найкращу школу (Русова С.
Нова школа. - К., 1917. - С. 3).*

Софія Федорівна Русова — видатний педагог, просвітитель, громадський діяч. Усе своє життя вона присвятила творенню національної системи виховання і освіти, бо була переконана, що "першим кроком демократизації народної освіти повинна бути її націоналізація (вироблення національної освіти), оскільки, лише націоналізуючи народну освіту, можна ввести її у свідомість народів..." [1, 242].

Праці С. Русової пронизує думка: народна освіта покликана сприяти розвитку народу, зміцненню у ньому добрих, світлих начал. Демократичні, просвітительські ідеї С. Русової своєрідно втілювались у її вченні про національну освіту. Але перш ніж збагнути, якою бачилась Русовій національна школа, необхідно познайомитись з тим, який зміст вкладала вона в поняття "національність".

Національність, на думку мислительки, — це своєрідність кожного народу, його особливі риси, які сформувались в результаті історичного розвитку, соціальних умов його життя, довкілля. Найбільш яскравим виявом національності кожного народу є його мова.

Народ повинен цінувати, шанувати, боротись за свою мову, бо вона є "...творчим знаряддям, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди й краси" [2, 84]. Мова — невичерпне джерело народної мудрості. Ось чому праця окремих діячів благодійна тоді, коли вони черпають натхнення, сили з цього джерела, оскільки "...кожна мова є орган думки народу, що говорить нею, думає нею... І педагогічні, і психологічні, і життєві вимоги сходяться в певному основному положенні: наука може бути засвоєна тільки рідною мовою (підкреслено — Г.Г.), лише рідна мова може пробудити свідомість народних мас і викликати у них цікавість, віру в свої розумові сили" [1, 243].

Тому, мабуть, важко переоцінити роль, яку відіграє в навчанні дітей, у формуванні особистості рідна мова. Невипадково тому С. Русова вважала, що "рідна мова у вихованні й освіті — то є найкращий інтимний провідник думок, почувань, вражень" [3, 294], і що саме навчання рідної мови є головним предметом у школі, який входить у всі інші предмети і вбирає в себе їхні результати.

У мові народу втілене усе найкраще, чим він збагатився протягом багатовікової історії, що здобуто, засвоєно багатьма поколіннями. Тому рідна мова, на думку педагога, є найкращим виразником культури кожного народу, його моральних, естетичних, релігійних ідеалів, його думок і почувань, бажань і надій. Рідна мова залучає дітей до рідної природи, історії, збагачує мудрістю, відкриває світ народної поезії, народних традицій. Дитина засвоює не тільки слова, але разом з ними і безмежну розмаїтість понять, поглядів на предмети, художні образи, а це, в свою чергу, формує і усвідомлення себе як представника української нації. Не викликає заперечень і думка про те, що рідна мова повинна бути фундаментом інтелекту народу, основою патріотизму. Саме тому формування українського мовлення дітей, за концепцією С. Русової, необхідно здійснювати в комплексі з національним вихованням.

У роботі "Націоналізація школи" педагог писала, що "психологічна вимога для людини і для нації одна, проста і органічна, щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи — як і особи індивідуальної, так і особи національної" [3, 294]. Тому першою свідомою вимогою задля